

2. Бассин Ф. В. Методологические аспекты современных дискуссий о статусе научной теории бессознательного / Ф. В. Бассин, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия / Бессознательное [В 4-х т.] / [под ред. Ф. В. Бассина, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия]. – Тбилиси : Мецниереба, 1978. – Т. 3. – С. 711.
3. Бассин Ф. В. Роль бессознательного в активности мышления и речи / Ф. В. Бассин, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия / Бессознательное [В 4-х т.] / [под ред. Ф. В. Бассина, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия]. – Тбилиси : Мецниереба, 1978. – Т. 3. – С. 27 – 46.
4. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис : пер. с фр. Н. С. Автономовой. – М. : Высшая школа, 1996. – 623 с.
5. Поппер К. Д. Логика и рост научного знания / К. Д. Поппер. – М. : Прогресс, 1983.
6. Стасько О. Г. Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого “Я” особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Стасько Олена Григорівна. – Черкаси, 2006. – 369 с.
7. Философия: энциклопедический словарь / [под. ред. А. А. Ивиной] / А. А. Ивина. – М. : Гардарики, 2006. – 1072 с.
8. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
9. Яценко Т. С. Методологія взаємозв'язків свідомого і несвідомого в контексті проблеми адаптації суб'єкта до соціуму / Т. С. Яценко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – 36. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – Вип. 21. – Ч. 1. – 219 с. – С. 28 – 44.
10. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання : Навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2004. – 679 с.
11. Яценко Т. С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків] / Т. С. Яценко, М. Г. Чобітько, Т. І. Доцевич. – Черкаси : «Брама», видавець Вовчок О. Ю., 2003. – 216 с.
12. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2006. – 382 с.

© 2012

С. Д. Максименко (м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ ГЛИБИННОЇ ПСИХОЛОГІЇ В УКРАЇНІ: РОЗВИТОК ПСИХОДИНАМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається посиленням інтересу суспільства до психологічної науки та практики; зростанням чисельності державних і приватних вищих навчальних закладів, що потребують кваліфікованих практичних психологів. Останнє гостро ставить проблему вирішення завдань підготовки фахівців у сфері надання психологічної допомоги. Формування висококваліфікованого спеціаліста – практичного психолога – пов'язано не тільки з набуттям студентом певної системи знань, умінь та навичок, але й із процесом його особистісної корекції та формування відповідної методології.

Проблема визначення теоретичної та методологічної бази вітчизняної практичної психології пояснює увагу до здобутків сучасних українських дослідників-психологів, серед яких чільне місце посідають роботи академіка АПН України Т. С. Яценко та її послідовників і учнів.

Мета статті: висвітлити науково-дослідні віхи становлення психодинамічного напряму практичної психології в Україні та окреслити внесок у цей процес дійсного члена Академії педагогічних наук України Т. С. Яценко і її наукової школи.

Починаючи з 1978 – 79 рр., науковий доробок Тамари Семенівни Яценко торкався питань педагогічного спілкування, що знайшов розвиток і відображення у методі активного соціально-психологічного навчання (АСПН). На формування Т. С. Яценко як науковця великий вплив здійснили видатні вчені, її вчителі – проф. О. Ф. Семенович, проф. Д. Ф. Ніколенко та академік РАО (м. Москва) О. О. Бодальов.

Перший період наукового становлення Т. С. Яценко характеризувався необхідністю долання впливу діяльнісного підходу дослідження цілісності психічного. З часом Тамара Семенівна все більше зосереджувала зусилля на розробці відповідної теорії, яка б відображала внутрішні психодинамічні процеси (“психодинамічна теорія”), та на відповідних методах пізнання, що враховували б специфіку закономірностей та функційних особливостей несвідомої сфери. Остання виявилась малодослідженою в межах прорадянської психології. На той час вважалося, що свідомість є вищим рівнем регулювання змісту психічної діяльності (активності) на основі моральних норм та просоціальних цінностей. Для комуністичної моралі була неприйнятною думка про те, що людина не є володарем свого внутрішнього світу, як і те, що психічне має саморегулюючі витоки та інфантильний зміст, що важко піддається зовнішньому контролю.

Фото 1. Члени відділення “Психологія, вікова фізіологія та дефектологія” НАПН України, 1995 р.

Фото 2. Виступ академіка Т. С. Яценко на засіданні Академії педагогічних наук України

Підпорядкованість наукових досліджень партійній ідеології та відповідним нормативам моралі ускладнювала визнання факту наявності несвідомої інстанції психіки з її функціональним багатством, власною автономією та взаємозв'язками зі свідомим. Унаслідок цього свідомому приписувалась домінуюча роль, що призвело до спрощеного розуміння мотивів поведінки суб'єкта. При цьому поза увагою дослідників залишалися не лише несвідоме як внутрішньо активний феномен, що не вписувався в зовнішню детерміновану категорію психічного, а й такі поняття, як “немотивовані вчинки”, “іраціональні дії”, “інфантильні та регресивні вияви поведінки”, “інтуїція” та багато інших. Тому не дивно, що з категоріального апарата психолога тих часів випадав власне феномен несвідомого у його взаємозв'язках із свідомим. На периферії досліджень також залишились наступні феномени: “психологічні захисти”, “витіснення”, “опори”, “хибне коло”, “закон вимушеного повторення” та ін.

Унаслідок такого дискретно-однобічного розуміння сутності феномену психічного, зусилля дослідників у галузі психології за своєю новизною та адекватністю порушення дослідницьких питань (і отримання результатів) не сприяли прогресу в поглибленні розуміння цілісної та системної організації психіки. Тому психологія підкріплювалась ілюзією фундаментальності досліджень, які за своєю практичною та прикладною спроможністю виявилися безплідними. Останнє дало поштовх до розвитку групових методів впливу на особу та асимілювання методик із групової психотерапії.

Саме на такому “дисфункційно-науковому” тлі зародилася у 80-ті роки нова галузь психологічної науки – практична психологія, фундатором якої в Україні була Т. С. Яценко. Однією з актуальних задач, що постали перед нею, було забезпечення умов успішного розвитку практичної психології, що передбачав орієнтацію на цілісний феномен психіки в його свідомих та несвідомих виявах. Щоправда, окремі наукові школи, передусім грузинська, докладали значних зусиль до зрушення з мертвої точки проблеми пізнання несвідомого, про що свідчить проведення Міжнародного конгресу у Тбілісі та опублікування чотиритомника “Несвідоме” (1978 р.). Разом із тим, більшість психологів не була достатньою мірою підготовлена та зорієнтована на досягнення належного методологічного та науково-практичного підґрунтя у вивченні проблеми несвідомого, в контексті функціонально-цілісного розуміння психічного. Наукова спільнота у галузі психології і до цього часу переважно перебуває під впливом дискретно-діяльнісного погляду на психічне. Категорію несвідомого нерідко фахівці використовують подібно до приспіву в пісні: про нього періодично згадують, але воно (несвідоме) все ще не набуває дієвості та не має суттєвого впливу на зміст і характер наукових пошуків. Однак, за період розвитку України як незалежної держави окреслилася тенденція до практичної орієнтації частини психологічних досліджень на фокусування уваги на несвідомій сфері.

Уже більше як тридцятиліття наукова активність Т. С. Яценко зосереджена на створенні оптимальної методики групових діагностико-корекційних практикумів, які мають орієнтацію на підготовку суб'єкта до спілкування на тлі його оптимальних взаємин в групі активного соціально-психологічного навчання (АСПН). Дослідниця акцентує увагу на питаннях, пов'язаних із вивченням механізмів та динаміки групових занять у єдності з індивідуально-неповторними змінами [8; 10]. Усе це знайшло вияв у механізмах позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку особи в процесі АСПН, спрямованого на надання суб'єктові психологічної допомоги [14]. Цьому сприяло стажування в Польщі (1978 – 79 рр.), у Гданській Психоневрологічній клініці та у її філії у Бидгощі; безпосередня участь в інтерперсональному тренінгу при Центральному інституті підвищення кваліфікації учителів у Варшаві. Надзвичайно важливим був досвід стажування в Ленінградському НДІ психоневрології ім. М. Бехтерева при 9-му відділенні групової психотерапії (керівник – проф. Б. Д. Карвасарський), у Московському державному університеті ім. М. Ломоносова, де Т. С. Яценко ознайомилась із методикою соціально-психологічного тренінгу під керівництвом проф. Л. А. Петровської, тісно співпрацювала з Г. О. Ковальовим (м. Москва) та з Ю. М. Ємельяновим (м. Ленінград). Т. С. Яценко брала участь у роботі шкіл-семінарів, які проходили у Воронежі, Дзержинську, Вологді (Московська обл.), Калузі, Новосибірську та ін., на яких була не лише учасником чи спостерігачем, а й сама проводила тренінгові сесії [1].

У той час зародилося плідне співробітництво з багатьма науковцями Росії, зокрема з А. І. Подольським, доктором психологічних наук, професором МДУ ім. М. Ломоносова. У контексті ювілейної події А. І. Подольський зауважив: „Саме 30 років тому Тамара Семенівна Яценко приїхала на стажування на кафедру, яку очолював П. Я. Гальперін, і де я в той час закінчував аспірантуру та виконував кандидатську дисертацію. Саме тоді ми вперше й познайомились.

Фото 3. У групах АСПН, які проводила Т. С. Яценко, брав участь ст. науковий співробітник лабораторії соціальної перцепції (очолюваної О. О. Бодальовим) Ковальов Георгій Олександрович (перший справа)

Ось уже тридцять років крізь усі наукові терні проходить разом, підтримуємо один одного, постійно доброзичливо цікавимося науковими справами один одного. Що ми бачимо? Ми бачимо, що Тамара Семенівна Яценко стала Великим Українським психологом, високим спеціалістом у галузі як фундаментальної, так і практичної психології... Ми всі знаємо про її чудову тренінгову практику. Щоразу, коли вона приїздить до Росії, просимо проводити ці заняття в МДУ ім. М. Ломоносова із нашою молоддю” [1, с. 98].

Фото 4. На святкуванні 35-річного ювілею факультету психології Московського державного університету ім. М. Ломоносова, 22 листопада 2001 р, Москва.

Зліва направо: Олена Теодорівна Соколова, Тамара Семенівна Яценко, Андрій Ілліч Подольський

Фото 5. Тамара Семенівна (у центрі друга зліва) серед учасників V Всесоюзного з'їзду психологів 1977 р., Москва

Перші самостійні кроки в суто практичному плані пов'язані із спортивно-оздоровчою базою Черкаського педагогічного інституту "Сокирно", де Т. С. Яценко в 1979 р. уперше розпочала проведення групових занять, за супервізією відомого фахівця з НДІ ім. Бехтерева (м. Ленінград) Бориса Бараша. Так розпочався перший етап становлення методики групової психокорекції, яка потім одержала назву „Активне соціально-психологічне навчання” (АСПН). Ця методика стала набувати глибинно-психологічної орієнтації лише через десятиліття безперервної практики (див.: [1]).

Фото 6. Учасники групи активного соціально-психологічного навчання під керівництвом Т. С. Яценко, серед них: Наталія Іванівна В'юнова (нині доктор психол. наук, професор Воронежського педінституту (третя зліва), Елеонора Львівна Носенко (доктор психол. наук, професор, член-кореспондент АПН України (перша справа). 1981 р., Черкаси

Фото 7. Учасники групи активного соціально-психологічного навчання (початок 80-х рр.). Справа біля Т. С. Яценко – О. Ф. Бондаренко (нині член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор); перша справа у верхньому ряду – С. В. Васківська (нині канд. психол. наук, доцент, фахівець з індивідуального консультування)

Пізнання діаметрально протилежних варіантів роботи в групах тренінгу (Новосибірськ, 1980 р.), де домінувала директивна школа психіатра з Вільнюса М. Олексійчика, та навчання у Варшаві, як і в Ленінграді (гуманістичні підходи), дозволило більш адекватно осягнути природу психіки людини, якій притаманні різнопланові потреби в гуманізмі взаємин та водночас вияви готовності до підкори як і до домінування. Тамара Семенівна Яценко проаналізувала різні орієнтації тренінгової практики й окреслила два стилі управління груповим процесом: гуманістично-недирективний та авторитарно-директивний, що вплинуло на її пошук механізмів оптимального управління психокорекційним процесом та індивідуально-особистісними змінами учасників групової взаємодії на засадах синтезу окреслених вище підходів. Вона вдалась до формування невидимого, непомітного, але закономірно обґрунтованого стилю управління АСПН. Останнє є одним із ключових моментів психодинамічної теорії та методики психокорекційного процесу, що базується на цілісному підході до розуміння психіки у взаємозв'язках свідомих та несвідомих виявів.

Фото 8. Зліва – канд. психол. наук О. В. Винославська, Л. Виговська. Справа – доктор психол. наук, член-кореспондент НАПН України Л. М. Карамушка (під час виконання невербальної вправи “спонтанний рух”)

Співпраця з науковцями в той період знайшла відображення в розробці теоретико-методологічних основ АСПН, які включали синтез принципів організації групової, соціотренінгової роботи та гуманістичного підходу до пізнання особистості в її індивідуально-неповторних виявах. У колі наукових інтересів Т. С. Яценко постійно перебувала проблема вдосконалення розуміння механізмів (закономірностей) управління груповою динамікою АСПН у єдності загальних та індивідуально-особистісних змін, що презентовано в розкритих нею механізмах позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку особистості. Останнє набуло наукового обґрунтування в докторській дисертації Т. С. Яценко (1989 р.), яка була першою в галузі практичної психології, що захищена в Україні.

В пошуках адекватної назви групових занять, що проводила Т. С. Яценко, вони мали назву: “групи зустрічей”, “групи довірливого спілкування”, що згодом усталилось в назві “активне соціально-психологічне навчання” – АСПН, яке остаточно забезпечило відмежування від розмаїття тренінгових практик. Шліфування методики відбувалося і за рахунок різноманітності контингенту: студентів, вчителів, керівників підприємств та шкіл, працівників науково-дослідних інститутів, співробітників ВНЗ, що викладали педмайстерність [1; 10].

Методика АСПН уперше (1984 р.) була презентована в повному варіанті в книзі, що видана в Черкасах [9], завдяки підтримці доктора історичних наук, професора М. І. Бушина. Важливим кроком до ствердження АСПН було опублікування брошури „Динаміка особистісних змін суб'єкта при груповому навчанні спілкуванню” (4 др. арк.) у м. Грозному 1985 р. [11]. Видання надруковано за сприяння та підтримки відомого вченого, ректора Чечено-Інгушського державного університету В. А. Кан-Каліка (див. також зб. “Теорія та практика активного соціального навчання” [12]). Не менш вагомою подією було видання посібника з основ АСПН в Москві (1986 р.) при АПН СРСР за сприяння академіка-секретаря відділення психології АПН СРСР О. О. Бодальова [13]. Популярності науково-практичних здобутків Т. С. Яценко сприяли міжнародні семінари в Москві (меценатська допомога – фонду Дж. Сороса), на яких дослідниця проводила заняття як з московськими фахівцями-тренерами Т-груп, так і з колегами з різних міст СРСР. Т. С. Яценко зауважує: “Завдяки значним зусиллям академіка О. О. Бодальова та проф. Л. Ф. Рувінського, психологи з різних куточків СРСР регулярно збиралися на наукові сесії та науково-практичні семінари, які проводились або в Москві, або у Підмосков'ї, зокрема в Калузі. На одні з таких занять випадково потрапив студент-історик Калузького педінституту Болховітін Микола Іванович, що зумовило його подальшу наукову долю в практичній психології, що для нього стало доленосним – нині він є директором Центру психологічної допомоги в Калузі” [1, с. 111].

Тамара Семенівна підкреслює важливість для її професійного становлення занять АСПН із фахівцями, ведучими Т-груп, викладачами ВНЗ СРСР. Вона згадує: “Особливий інтерес такі заняття викликали в тих, хто сам вів практику, цікавився педмайстерністю чи соціотренінгом”. Тамара Семенівна вказує на важливість того

періоду: “У Москві формувалася група наукових дослідників, які вміли щось безпосередньо робити “руками”. Ми мали змогу єднати свій досвід та взаємно збагачуватися як знаннями, так і практичними навичками психологічного пізнання. Пам’ятаю, що в мене у групі проходила повний курс АСПН Юлія Борисівна Некрасова – відомий спеціаліст, фахівець із психотерапії заїкання” [1, с. 111].

Завдяки науковим відкриттям Тамарі Семенівні вдалося пояснити *спрямованість динаміки суб’єктивної інтеграції психіки та роль у цьому процесі умовних цінностей*. У праці “Соціально-психологічне навчання у підготовці майбутніх вчителів” (рос. мовою) [14] репрезентовано основні механізми групової динаміки та індивідуально-особистісних змін. Останнє дозволило набути нового змісту таким значущим для практичної психології поняттям, як “*суб’єктивна зінтегрованість психіки та об’єктивна її дезінтегрованість*”, “*психологічний егоїзм*”, “*феномен хибного кола*”, “*закон вимушеного повторення*” та ін. [11; 14].

Фото 9. О. О. Бодальов та Т. С. Яценко (в Московському державному університеті ім. М. Ломоносова, 2000 р.)

Т. С. Яценко підкреслює особливу роль у становленні методу АСПН та розвитку психодинамічної теорії академіка РАО м. Москва Олексія Олександровича Бодальова (фото 9). Вона переконана, що практика психокорекційної роботи, яка не враховує закономірностей, окреслених позитивною дезінтеграцією та вторинною інтеграцією на більш високому рівні розвитку, не лише не може забезпечувати високі результати в плані особистісного зростання суб’єкта, але й має ризик психічної небезпеки травмування учасників таких занять, що може спричинити негативну дезінтеграцію їх психіки [27].

Визначною віхою у становленні психодинамічної теорії та методики АСПН було відкриття двох різновидів психологічних захистів: базові (особистісні) та ситуативні (периферійні). Дослідниця стверджує, що без розрізнення психологом-практиком цих видів захистів він не може сподіватися на пізнання (діагностику та психокорекцію) цілісного феномену психіки в його системних характеристиках. Це відкриття вперше було опубліковано Т. С. Яценко в 1987 р. у брошурі видавництва “Вища школа” [14]. Пізніше, у 1988 р., з’явилися методичні рекомендації, видані за сприяння Міністерства освіти і науки України [11]. Завдяки цим студіям та санкціям Міністерства освіти і науки на проведення навчальних семінарів в Одесі (при держуніверситеті) розвиток практичної психології набув нового поштовху. Каталізація розвитку психодинамічної теорії відбувалася і за рахунок *вдосконалення методично-інструментальних рівнів*, зокрема *методики психоаналізу комплексу тематичних малюнків*. Теоретичне фундування ідей дослідниці та практичне ствердження наявності в психіці суб’єкта базових (особистісних) та *ситуативних (периферійних) захистів* відбувалось у єдності з формуванням психодинамічної теорії. Новий підхід до розуміння захисних механізмів, значення двох різновидів захистів, які, з одного боку, підкреслюють пріоритетність несвідомих ракурсів психічної активності (базові захисти), а з іншого – необхідність адаптації до соціуму (ситуативні (периферійні) захисти). В полі зору знаходилась також індивідуально-неповторна ієрархізація захистів підкорена генеральному механізму: “від слабкості до сили”, що вказує на їх логічну впорядкованість. Все це поглибило розуміння відносності інтеграційної сутності психологічних захистів, які забезпечують *суб’єктивну зінтегрованість психіки* на ілюзорних засадах для підтримання „ідеалізованого Я”, з опорою а умовні цінності.

З огляду на це Т. С. Яценко *особливу роль в організації внутрішньої динаміки психіки відводить категорії психологічних захистів*, незмінності (ітеративності) їх характеристик, продукованих відступами від реальності, селекціонуванням та викривленням інформації, її пропусками та хибними інтерпретаціями. Останнє зумовлює виникнення “уявних” проблем, які є емоційно навантажливими для особи та створюють ілюзію реальності за рахунок емоційних навантажень.

Тривалий час метод АСПН продовжував зберігати практичну орієнтацію на гуманістично-педагогічні аспекти підготовки учителів до спілкування з учнями [8 – 15]. Дослідниця сфокусувала увагу на методичних засадах активного соціально-психологічного навчання, що єднала із формуванням *психодинамічної теорії*, на розкриття глибинно-психологічної сутності цілісної психіки. Теоретичні здобутки зумовлювали вдосконалення окремих методик АСПН (робота з психомалюнком, психодрамою, невербальними вправами, рольовою грою та ін.) [14]. У 80-х роках метод активного соціально-психологічного навчання почали використовувати з

прикладною метою – для підготовки до спілкування керівника (незалежно від профілю роботи) – педагога, директора школи, підприємства чи навчального закладу [9; 12; 13]. Застосування окремих елементів (аспектів) методу АСПН суттєво вплинуло на покращення викладання у ВНЗ педмайстерності, що було на той час актуальним.

Безпосередня участь у групах АСПН дала поштовх для власних наукових пошуків у галузі практичної психології таким ученим, як проф. О. Ф. Бондаренко, М. І. Болховітін (м. Калуга), проф. О. Г. Солодухова, проф. О. Д. Сафін, проф. Л. В. Долинська, проф. Е. Л. Носенко, проф. Н. І. В'юнова, проф. О. В. Винославська, проф. Ю. Б. Некрасова (м. Москва), проф. Л. М. Карамушка, проф. В. Ф. Моргун, доц. Л. І. Уманець, доц. Н. М. Тарасович, І. А. Слободянюк, Я. В. Васильєв. Науковці, що зміцнили фах психолога-практика завдяки участі в АСПН, представляють різноманітні регіони країни: Київ, Москву, Дніпропетровськ, Слов'янськ, Донецьк, Миколаїв, Одесу, Вінницю, Воронеж, Калугу та ін.

Варто підкреслити, що 1982 р. Т. С. Яценко здобула наукове визнання і за кордоном, про що свідчить той факт, що вона стала членом міжнародної тренінгової асоціації у Нью-Йорку (має відповідне посвідчення). Її неодноразово запрошували за лінією міжнародного фонду Дж. Сороса для проведення занять за розробленою методикою АСПН (ініціатор – проф. Ю. Турчанинова, м. Москва).

Паралельно з вивченням механізмів групової психокорекції створювався та вдосконалювався відповідний методичний інструментарій, зорієнтований на нівелювання опорів учасників АСПН, що зумовлюють труднощі вербалізації та пізнання несвідомих аспектів психіки. Завдяки застосуванню візуальних засобів самопрезентації членами навчальної групи відкрилися нові можливості пізнання індивідуально-неповторної особистісної проблеми суб'єкта. Серед конкретних методик групових занять Т. С. Яценко віддавала належне насамперед малюнку в його багатогранній символічній образності та архетипності змісту, що узгоджувалось із мовою несвідомого [8; 14; 17]. Пізніше методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків стала однією з основних [3; 5; 18; 20; 24; 28] у численних дисертаційних дослідженнях феноменів цілісної психіки в їх глибинній сутності.

Дана методика сприяла також науковій фундації теоретико-практичних пошуків послідовників та учнів Т. С. Яценко у форматі цілісного дослідження психіки в її системних характеристиках. Таким чином, в 90-х роках АСПН набуло все більш вираженого психоаналітичного ухилу. Психоаналіз комплексу тематичних малюнків уже не міг бути зреалізованим без діалогічної взаємодії з автором малюнків та психоаналітичної інтерпретації, що уможливило пізнання логіки несвідомого, "іншої логіки" в порівнянні з логікою свідомого [17; 18] як усистематизованого утворення, детермінованого несвідомою сферою. Той період характеризується цілісним окресленням психодинамічної теорії та відповідних їй системних методик пізнання феномену психічного в суперечливій єдності свідомих та несвідомих виявів. Це відповідало зростанню прогресивних соціальних змін в Україні. В той час стрімко розвивалась мережа психологічних служб у різних сферах, але в першу чергу – в освіті. Практична психологія того часу все ще залишалася досить зінтегрованою з академічною психологією із збереженням орієнтації на тестові дослідження, які були неспроможні здолати діяльнісний бар'єр в напрямі глибинно-психологічного пізнання психіки на засадах спонтанної поведінки суб'єкта. Психологічна служба за таких умов зрощеності з академічною психологією все ще продовжувала керуватися фронтальністю показників, без врахування значущості події, значимої для суб'єкта та її впливу на формування психіки. Поряд із цим дослідження Т. С. Яценко були зорієнтовані на долання внутрішніх бар'єрів та на унікальність і неповторність внутрішнього світу кожної окремої людини як і його логічно-системної впорядкованості в контексті сфер свідомого та несвідомого. Некритичне використання психологами зарубіжного психотерапевтичного досвіду зумовлювало наближення практичної психології до психотерапевтичних прийомів, що ослаблювало увагу до методів (зокрема, групової психокорекції), зорієнтованих на роботу із психічно здоровими людьми.

Формування психодинамічної теорії та відповідні практичні успіхи Т. С. Яценко, які є визнаними в Україні та за її межами, суттєво поліпшили ситуацію, що упереджувало невиправданість користування психотерапевтичними прийомами в роботі із здоровими людьми. Дослідження Тамари Семенівни переконують у необхідності цілісного підходу до пізнання психіки суб'єкта та доводять перевагу групових психокорекційних форм роботи над індивідуальними. Водночас Т. С. Яценко довела їх нерозривний зв'язок, як і те, що групова психокорекція забезпечує універсальні психологічні знання та сприяє розвитку навичок практичної роботи, які є вкрай важливими і для індивідуально консультуючого психолога. Все це сприяло обґрунтуванню правомірності категорії психокорекції поряд із психотерапією. Багаторічна практика Т. С. Яценко доводить необхідність (та можливість) допомоги психічно здоровим людям шляхом гармонізації їх внутрішньої сфери психіки; гармонізації свідомого та несвідомого, що сприяє більш повній самореалізації особи, виявленню її прихованих (часто заблокованих особистісними проблемами) здібностей.

Фактом офіційного визнання науково-практичних здобутків Т. С. Яценко можна вважати обрання її у 1995 році академіком до Академії педагогічних наук України зі спеціальності "Психологія, вікова фізіологія та дефектологія" (див. фото 1).

Вагомим внеском у розвиток практичної психології в ракурсі глибинної психології було видання посібника “Психологічні основи групової психокорекції” (1996 р.) [20], де окремий розділ присвячено функційним особливостям розуміння психічного в його цілісності та розкрито методичні основи глибинного пізнання в контексті групової динаміки. В посібнику *вперше* було висвітлено *процесуальну діагностику*, що узгоджувалося з теоретичними засадами практичної психології. Процесуальна діагностика в контексті психодинамічної парадигми передбачає діалогічну взаємодію з аналізандом.

Досвід психоаналітичної роботи Т. С. Яценко з малюнками в їх тематичному комплексі з роками все більше переконував у важливості розуміння системного взаємозв'язку їх символіки в полізначності та архетипності можливостей презентації глибинного змісту. Семантика несвідомого, з її маскувальними засобами, найбільш істотно може бути пізнана не в процесі аналізу конкретного малюнка, а через взаємозв'язки між багатьма малюнками, виконаних згідно тем, що входять в комплекс та забезпечення спонтанності і невимушеності процесу малювання. Інакше кажучи, зміст несвідомого знаходиться, за словами Т. С. Яценко, “по той бік конкретного змісту малюнків” [25]. Особливий поштовх для досліджень дало відкриття як *спільності символіки малюнків, сновидінь, казок та міфів, так і полізначності символів*, що відображає характер символізації змісту несвідомого. В роботах Т. С. Яценко та її послідовників [6] доводиться, що символ є незмінно багатозначним та багатограним (полізначним), що є своєрідним способом маскування змісту несвідомого (витіснених осередків) і водночас відкриває шанс його пізнання через ті самі символічні механізми виявлення змісту в образах [25]. Образний і символічний характер змісту несвідомого потребує особливих умов дослідження та вмінь психолога поєднувати вербально-невербальні засоби пізнання з актуалізацією рефлексії на засадах (принципах) спонтанної активності особи в групі АСПН. Спонтанність та невимушеність взаємодії в групах АСПН сприяє *об'єктивуванню внутрішніх детермінант її зумовленості, пізнання якої потребує дослідження ітеративних та інваріантних характеристик спонтанної поведінки*. Отже, важливого значення у цілісному підході до пізнання психіки в її свідомих та несвідомих виявах набуває професійна здатність психолога-практика розуміти символічний характер несвідомого та вміння дешифрувати його вияви в їх системній упорядкованості, з урахуванням змісту архетипів та взаємозв'язків між окремими елементами образів, незалежно від тематики малюнків. Процес дешифрування (інтерпретації) потребує цілісного розуміння несвідомої сфери, що стало предметом дисертаційного дослідження послідовниці Т. С. Яценко – Л. Г. Туз [7]. На цьому етапі досліджень було доведено, що смислова структура символу є полізначною та може задавати зміст динамічної тенденції психіки. Т. С. Яценко стверджує, що смисл символу існує лише в людському спілкуванні, яке є діалогічним і поза яким можна спостерігати лише зображення, що само по собі не презентує змісту психіки конкретної особи – його ще потрібно відкрити через діалог. Протилежна крайність – тестова інтерпретація, зорієнтована на уявну (ілюзорну) об'єктивність і чіткість “завершеного”, наперед даного тлумачення, що усуває діалогічний момент в процесі пізнання, нівелюючи сутнісні характеристики символу як динамічної системи, що виражає спрямованість енергетичних аспектів функціонування психіки суб'єкта [31].

Ці та інші вагомні ідеї ввійшли в книгу Т. С. Яценко “Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання”, опубліковану в 2004 р. (фото 12) [29]. Цей посібник успішно витримав конкурс підручників і дидактичних комплексів для учнів, студентів в АПН України, і з цього приводу президент АПН України вручив Тамарі Семенівні відповідну нагороду (фото 10).

Фото 10. Президент АПН України В. Г. Кремінь вручає академіку Т. С. Яценко диплом переможця за підсумками конкурсу навчально-методичних посібників

Фото 11

Фото 12

Дана книга ствердила факт універсальності механізмів символізації, на які вперше звернув увагу З. Фрейд (у процесі інтерпретації сновидінь) – згушення, зміщення, натяк та ін. – є дієвими також під час роботи з малюнками як у процесі візуалізації змісту свідомого в процесі витіснення в несвідому сферу, так і в процесі презентації змісту несвідомого в малюнках, що сприяє адекватній їх інтерпретації психологом. Більше того, Т. С. Яценко вдалося доповнити цей перелік форм символізації такими механізмами: гіперболізація, мінімізація, локалізація, маскуваність кількістю, схематизація, порушення фізичних закономірностей, яким підлягають предмети (відсутність окремих їх частин, спотворення, неприродне поєднання), неприродний синтез окремих якостей предметів, компіляція часткових елементів, дискретність предметів, їх окремих частин тощо. Найбільш яскраво виявляється дія зазначених механізмів у процесі аналізу малюнків, що дозволяє об'єктивувати системні характеристики несвідомого на основі асоціативних ланцюгів між окремими елементами образів. Позначені проблеми досліджувались у кандидатській дисертації послідовниці психодинамічної теорії К. А. Бабенко [2].

Заслугою Т. С. Яценко є її особлива увага до образної передачі психологічного змісту, який симультанно злитий із колективним несвідомим та архетипом, що сприяє візуалізації складного, ущемливого для "Я" змісту, як правило, пов'язаного з едіпальними нюансами становлення психіки суб'єкта. Архетип – пише Т. С. Яценко – це психодинамічна тенденція, яка сприяє розвитку навичок та вмій об'єктивувати (презентувати) в образній формі складний психологічний зміст, пов'язаний із системним упорядкуванням внутрішніх характеристик психіки суб'єкта в їх суперечливій єдності. Завдяки архетипам психіка використовує колективний „банк” візуальних засобів із надр не лише онто-, а й філогенезу. Це виявляється в об'єктивуванні семантики едіпальних залежностей особи. У статті "Едіпів комплекс і внутрішня суперечність психіки суб'єкта" Т. С. Яценко [19] підкреслює, що архетипи пов'язані з едіпальними залежностями, що детермінують породження особистісної проблеми суб'єкта. Саме завдяки архетипу в поведінці особи та її малюнках об'єктивується "потаємна" (інтимно значуща) інформація з глибин несвідомого, яка несе водночас індивідуальну неповторність. Архетипна символіка сприяє у виявленні психологом-практиком програмування поведінки суб'єкта інфантильними тенденціями. Дослідження Т. С. Яценко довели факт адаптаційного синтезу архетипів з індивідуальним досвідом суб'єкта, тому в кожній особі вони мають неповторне візуально-семантичне навантаження (вираженість).

Т. С. Яценко неодноразово вказує у своїх наукових працях [17; 20 – 23] на важливість уміння психолога-практика виявляти в поведінковому матеріалі логічний (асоціативно-образний) ланцюг, який сприяє об'єктивуванню складної багаторівневої системної впорядкованості психічного в його досвідних та позадосвідних (як то є базові захисти (логіка несвідомого) утвореннях, що в процесі об'єктивування психологом (інтерпретації) набуває рівнозначності по силі впливу на особу, та каналізації її можливих корекційних змін. Все це є теоретико-практичними здобутками Т. С. Яценко останніх років, які дозволяють їй вдосконалювати методичний інструментарій практичної роботи. В останні роки вона широко використовує психоаналіз казки та монолози протагоніста про власне життя [3]; об'єктні (предметні) моделі [4], просторові моделі, камені, іграшки, психоаналітичну роботу з неавторськими малюнками та ін.

Синтезованим результатом багаторічної науково-творчої діяльності можна вважати розроблену Т. С. Яценко "Модель внутрішньої динаміки психіки" (рис. 1), яка задала методологічне підґрунтя для численних дисертаційних досліджень у галузі глибинної психології [26]. Презентуючи "теоретичний погляд" на внутрішню психодинаміку через конкретизацію функційних параметрів свідомого та несвідомого в їх єдності, Т. С. Яценко водночас підкреслює залежність психіки особи від соціуму, від потреб адаптації.

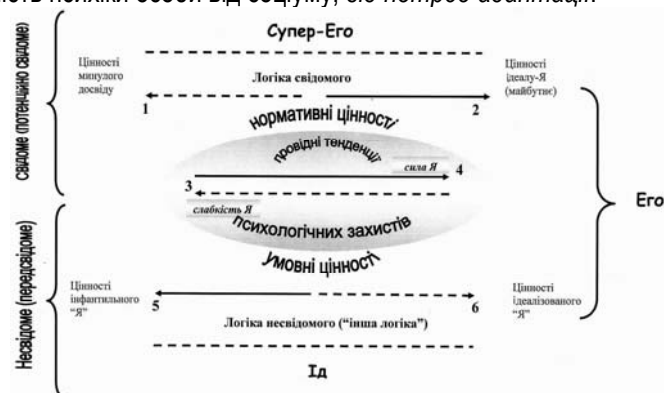

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки

Саме ці аспекти глибинно-просоціальної детермінації психічного знайшли відображення в постановці проблеми "вертикальних" і "горизонтальних" взаємозалежностей, на перетині яких, за переконанням

Т. С. Яценко, і знаходиться будь-який акт психічного і щоб його адекватно розуміти, повинно бути ясною його системно-логічна впорядкованість як по вертикалі (Супер-Его, Его, Ід) так і по горизонталі (див. Модель, рис. 1).

Фото 13. Творча майстерня доктора психол. наук, професора Н. Л. Коломінського. 2004 р., Черкаси

Тамара Семенівна приділяє велику увагу формуванню наукової школи, навчанню аспірантів, студентів, чому сприяє проведення майстер-класів спільно з провідними вченими, це й спільна робота з доктором психологічних наук, професором Н. Л. Коломінським (фото 13) та з доктором психологічних наук, професором, членом-кореспондентом АПН України В. О. Татенком (фото 14).

Фото 14. Чл.-кор. АПН України В. О. Татенко є учасником психодрами. 2007 р., Ялта

Держава високо поцінувала науково-педагогічну діяльність Тамари Семенівни Яценко. Її нагороджено відзнакою “Заслужений працівник народної освіти України” (1996 р.), відзнакою “Відмінник освіти України” (1999 р.), орденом Княгині Ольги III ступеня (2001 р.), знаком “За наукові досягнення” (2006 р.) та ін.

Т. С. Яценко є членом двох спеціалізованих рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій: в інституті психології ім. Г. С. Костюка, м. Київ (з 2004 р.) та РВНЗ КГУ, м. Ялта (з 2008 р.); членом Вищої Атестаційної колегії МОН України (з 1992 р.); членом експертної ради ДАК МОН України (з 2004 р.); членом бюро відділення психології вікової фізіології та дефектології АПН України; членом Ради з координації тем дисертаційних досліджень із психології при АПН України (з 2008 р.).

Під її керівництвом було підготовлено Галузевий стандарт з практичної психології (освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр), який затверджено відповідними інстанціями та рекомендовано МОН України ВНЗ.

З упевненістю можна ствердити, що академік АПН України Т. С. Яценко є фахівцем високого ґатунку, який зумів проникнути у психодинамічні закони глибин феномену психічного та розробити методи упередження (профілактики) імперативу деструктивного впливу глибинних тенденцій на поведінку та спілкування суб'єкта. *Наукова обґрунтованість досліджень, їх відповідність поставленим цілям, сміливість у постановці наукових проблем, оригінальність шляхів та методів пізнання сфери несвідомого в єдності зі свідомим – ось деякі штрихи до портрету Т. С. Яценко як теоретика і практика.* Т. С. Яценко як академік АПН України оригінальна в безперервності власної практики впродовж 30-ти років та способів її узагальнення у психодинамічну теорію, робить безцінний внесок у становлення практичної психології як проведенням всеукраїнських авторських шкіл так і відкриттям Науково-дослідного центру глибинної психології АПН України та РВНЗ “КГУ” (м. Ялта) (Постанова Президії АПН України від 28.03.2006 року (№ 1-7/4 – 101), який здійснює науково-координаційну місію для фахівців у галузі глибинної психокорекції. Викристалізований Т. С. Яценко психодинамічний підхід до розуміння цілісності психічного в системі взаємозв'язків свідомого з несвідомим вражає проникливістю в їх суперечливу

сутність та проясненням змісту асиметрії взаємозалежностей між ними. Тамара Семенівна працює не лише на сьогодні, а й на майбутнє розвитку практичної психології в Україні. Можна резюмувати, що вона є фундатором вітчизняної психодинамічної теорії та розробником оптимального варіанту групової психокорекції у форматі методу групової корекції АСПН.

Особливо приємно відзначити її особистісно-високі якості людини, з якою мене пов'язує давня дружба та наукова співпраця. Т. С. Яценко є блискучим організатором Наукової школи, турботливо-дбайливим наставником своїх учнів аспекті наукового зростання та становлення мистецтва практики психоаналізу!

Література

1. Аврамченко С. М., Теслюк П. В., Лисенко О. М., Бабенко К. А., Будяк Л. В., Іваненко Б. Б. Академік АПН України Яценко Тамара Семенівна: науково-творчий шлях. – Черкаси: Черкаський державний університет ім. Богдана Хмельницького, 2004. – 173 с.
2. Бабенко К. А. Взаємозв'язок механізмів символізації змісту несвідомого (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків): Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2007 – 20 с.
3. Євтушенко І. В. Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей (на основі міфів, казок, психомалюнків): Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 20 с.
4. Іваненко Б. Б. Особистісна психокорекція майбутнього практичного психолога (на матеріалі підготовки психологів-практиків за методом АСПН): Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2005. – 20 с.
5. Максименко С. Д., Яценко Т. С. Психологія поезії в рисунку. – К.: Педагогічна преса, 2006. – 80 с.
6. Теслюк П. В. Полівалентність змісту символіки тематичних психомалюнків (на матеріалі професійної підготовки психологів-практиків): Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2000. – 20 с.
7. Туз Л. Г. Проблема інтерпретації поведінки суб'єкта в контексті психодинамічної теорії // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – № 8 (32). – С. 102 – 107.
8. Яценко Т. С. Проективный рисунок как вспомогательная методика при групповом обучении общению // Сб.: Вопросы психологии межличностного познания. – Краснодар, 1983. – С. 167 – 173.
9. Яценко Т. С. Теоретические и методические основы программы активной социально-психологической подготовки учителей к общению с учащимися. – Черкассы: Ротопринт, 1984.
10. Яценко Т. С. Проблемы психологии общения // Вопросы психологии. – № 4. – 1984. – С. 171 – 172.
11. Яценко Т. С. Динамика личностных изменений субъекта при групповом обучении общению. – Грозный: Издательство Чечено-Ингушского государственного университета, 1985. – 47 с.
12. Яценко Т. С. К вопросу о механизмах активного социально-психологического обучения общению // Сб.: Теория и практика активного социального обучения. – Грозный, 1985. – С. 29 – 42.
13. Яценко Т. С. Методические основы активного социально-психологического обучения будущих учителей: Методические материалы к экспериментальной программе «Основы профессионального самоспитания будущего учителя». – М.: Изд. АПН СССР, 1986. – 86 с.
14. Яценко Т. С. Социально-психологическое обучение в подготовке будущих учителей. – К.: Вища шк., 1987. – 110 с.
15. Яценко Т. С. Психологические основы активной подготовки будущего педагога к общению с учащимися // Автореф. ... д-ра психол. наук. – К., 1989. – 40 с.
16. Яценко Т. С. Методические основы активного социально-психологического обучения будущих учителей // Методические рекомендации по формированию творческой активности студентов на занятиях по педагогике и в процессе их самостоятельной работы (для преподавателей и студентов университета). – Ч. 2. – Одесса, 1989.
17. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. – К.: Освіта, 1993. – 208 с.
18. Яценко Т. С. Від тестового до психоаналітичного розуміння психомалюнку // Зб.: Педагогіка і психологія. – № 2. – 1995. – С. 11 – 23.
19. Яценко Т. С. Едіпів комплекс і внутрішня суперечність психіки суб'єкта // Зб. наук. праць: Теоретичні питання освіти і виховання. – К., 1995. – Вип. 4. – С. 162 – 164.
20. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. – К.: Либідь, 1996. – 264 с.
21. Яценко Т. С., Алексеенко Б. Н., Бастринчев В. С. Программа полного интенсивного курса активного социально-психологического обучения. – Хмельницький: Видавництво Національної академії ПВУ, 1999. – 952 с.

22. Яценко Т. С. Проблема вербалізації та пізнання системних характеристик несвідомого змісту психіки суб'єкта // Професійна освіта: педагогіка і психологія // Польсько-український, українсько-польський журнал. – Ченстохова-Київ, 1999. – С. 391 – 402.
23. Яценко Т. С., Кміт Я. М. До проблеми професійної підготовки психологів-практиків // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К.: НДУ, 1999. – Ч. 1. – С. 177 – 187.
24. Яценко Т. С., Кміт Я. М., Мошенская Л. В. Психодиагностика комплекса тематических рисунков. – М.: СИП РИА, 2000. – 192 с.
25. Яценко Т. С. Психодиагностический подход к интерпретации тематических рисунков (Практика и теоретические обобщения) // Гуманитарні науки. Науково-практичний журнал. – К.: Педагогічна преса, 2001. – № 2. – С. 72 – 86.
26. Яценко Т. С. Проблема дослідження несвідомої сфери психіки суб'єкта // Феноменологія щирості (до 100-річчя від дня народження Карла Роджерса). Матеріали науково-практичної конференції 27 – 29 вересня 2002 року. – Вінниця: „Поділля-2000”, 2002. – С. 145 – 159.
27. Яценко Т. С., Аврамченко С. М. Поняття “дезінтеграція” та “інтеграція” в контексті групової психокорекції // Шлях освіти. – № 1. – К., 2003. – С. 30 – 34.
28. Яценко Т. С., Чобітько М. Г., Доцевич Т. І. A DRAWING IN THE PSYCHOCORRECTION WORK OF A PRACTICAL PSYCHOLOGIST [based on materials of psychoanalysis of the complex of theme drawings] („Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків]”). – Черкаси: Брама, 2003. – 216 с.
29. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – 679 с.
30. Яценко Т. С. Психодиагностика тематических рисунков (практика и теория обобщения) // Журнал практического психолога. – М., 2004. – № 1. – С. 156 – 188.
31. Яценко Т. С. Глибинно-психологічна сутність символу // Педагогічна і психологічна науки в Україні. – К.: Педагогічна думка, 2007. – Т. 3.: Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – С. 39 – 47.

Резюме. В статті дається порівняння академічної та глибинної психології в контексті екскурсу в історію її становлення. Підкреслюється значущість інтегрування різних підходів до практики в методі активного соціально-психологічного навчання. Розкриваються основні вехи науково-теоретичного становлення методу глибинної психокорекції, розробленого Т. С. Яценко, які включають: розкриття механізмів особистісних і групових змін – позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку; розкриття системної упорядкованості психологічних захистів, їх соотнесеності як з свідомою, так і з несвідомою сферами; встановлення двох провідних форм захисту – базисної (особистісної) і периферійної (ситуативної); розкриття внутрішньої структури феномену психічного в динаміці його суперечливих тенденцій; встановлення взаємозв'язків, що існують між структурним, функційним та енергетичним рівнями цілісності психічного, з урахуванням “вертикалі” і “горизонталі” взаємозалежностей, суперечливості логіки свідомого і логіки несвідомого і мн. др. **Ключові слова:** глибинна психокорекція, психодинамічна теорія, позитивна дезінтеграція і вторинна інтеграція на більш високому рівні розвитку, система психологічних захистів, базисна захиста, ситуативна захиста.

Резюме. У статті подається порівняння академічної та глибинної психології в контексті екскурсу в історію її становлення. Підкреслюється значущість інтеграції різних підходів до практики в методі активного соціально-психологічного навчання. Розкриваються основні вехи науково-теоретичного становлення методу глибинної психокорекції, розробленого Т. С. Яценко, які включають: розкриття механізмів особистісних і групових змін – позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку; розкриття системної впорядкованості психологічних захистів, їх співвіднесеності як із свідомою, так і з несвідомою сферами; встановлення двох провідних форм захисту – базисної (особистісної) і периферійної (ситуативної); розкриття внутрішньої структури феномену психічного в динаміці його суперечливих тенденцій; встановлення взаємозв'язків, що існують між структурним, функційним та енергетичним рівнями цілісності психічного, з урахуванням “вертикалі” і “горизонталі” взаємозалежностей, суперечливості логіки свідомого і логіки несвідомого та баг. ін. **Ключові слова:** глибинна психокорекція, психодинамічна теорія, позитивна дезінтеграція і вторинна інтеграція на більш високому рівні розвитку, система психологічних захистів, базисний захист, ситуативний захист.